

LITERATUUR, PERS EN POLITIEK, EEN RELATIE (Gent 1848 - 1869) *

door

Marc REYNEBEAU

Op zijn sterfbed, in 1883, bekleog Hendrik Conscience zich er over dat „*l'intolérance politique la plaie de ce siècle*” was ¹. Het kan thans vreemd toeschijnen dat een romanschrijver, die in zijn boeken, zo zegt men toch, de werkelijkheid steeds placht te idealiseren, zich tot in zijn laatste ogenblik met het toch wel zeer aardse gebeuren van de politiek bezig hield. Vandaag de dag schijnen politiek en literatuur daarentegen veeleer gescheiden werelden te zijn, zonder veel onderling contact ².

In het midden van de vorige eeuw lag dit evenwel anders. Men kan met name een hechte relatie tussen literatuur en politiek vaststellen. Daarbij dient nog een derde factor in het geding te worden gebracht: de pers, die vaak als de veruitwendiging van deze relatie fungeerde. De beoefenaars van politiek, journalistiek en literatuur waren niet zelden dezelfde personen. Deze overlappingsen waren onder meer het gevolg van het feit dat een activiteit op het ene vlak, vaak een betrokkenheid op het andere vlak impliceerde.

Het tijdvak 1848-1869 is voor Gent een relevante periode om deze verhouding na te gaan, omdat het een overgangperiode is op het gebied van literatuur, politiek en pers.

*

Op het politieke vlak ³ is 1848 een uitermate belangrijke datum, niet in de eerste plaats omwille van de reeks revolutionaire opstanden die dat jaar in gans Europa uitbraken, en waarvan de repercussie in België eerder beperkt was, maar vooral omwille van de toen doorgevoerde kiesrechtuitbreiding. Door de koppeling van het kiesrecht aan het bedrag van betaalde directe belastingen, bleef het aantal kiesgerechtigden beperkt. Vóór de kiescijsverlaging van 1848 behoorden de kiezers grotendeels tot de adel en vooral de hogere burgerij. In 1848 werd de kiescijs drastisch

(*) De oorspronkelijke versie van deze bijdrage werd als referaat uitgesproken op het Internationaal Colloquium „Gent en de Literatuur”, Rijksuniversiteit Gent, november 1978.

(1) Geciteerd bij M. Gijsen, „Let op uw laatste woord”, in: *Kunst en Cultuur*, V-10, 1 mei 1972, p. 3.

(2) Cf. S. Van den Bremt, „Politiek en poëzie”, in: *Kreatief*, XII-3/4, oktober 1978, pp. 2-17.

(3) Voor het politieke kader beperken we ons hier tot een overname van de krachtlijnen uit M. Reynebeau, „De kiescijsverlaging van 1848 en de politieke ontwikkeling te Gent tot 1869”, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XI, 1980, pp. 261-306.

verlaagd, van 100 frank tot 42,32 frank (voor gemeenteraadsverkiezingen), waardoor het electoraat bijna verdubbelde, van 1819 kiesgerechtigden in 1847 tot 3482 het jaar daarop. Deze nieuwe kiezers behoorden groten-deels tot de lagere middenklasse: ambachtslui, kleine nijveraars en zelfstandigen, of wat men in die tijd vaak als „neeringdoenden” aanduidde.

Deze sociale diversiteit tussen „oude” en „nieuwe” kiezers zou zich spoedig ook electoraal vertalen. In 1854 al werd het sinds lang heersende liberale gemeentebestuur aan de dijk gezet en vervangen door een coalitie, waarvan het programma precies voor een groot deel bestond uit de eisen van de kleine burgerij, die vooral op fiscale en administratieve kwesties betrekking hadden. Naast de kleine burgerij hadden voornamelijk de zogenaamde gematigde liberalen een plaats gevonden in deze coalitie. Deze fractie binnen het Gentse liberalisme verzette zich tegen de voor hen te radicale lijn die door de leidinggevende „partij”-instanties op stedelijk én nationaal vlak werd gevolgd in hun streven naar een laïcisering van de maatschappij. Als derde coalitie-„partner” moeten hierin nog de klerikalen vermeld worden, die altijd tot de oppositie hebben behoord en zich wellicht meer uit opportunisme dan overtuiging bij de coalitie hadden aangesloten. Het gebrek aan cohesie dat het onvermijdelijke gevolg moest zijn van deze heterogene samenstelling, leidde in de jaren 1856-57 tot electorale nederlagen, waarna de liberale associatie het beleid weer in eigen handen nam.

Naar het einde van de jaren 1850 toe doet een nieuwe factor zijn intrede in het politieke spectrum: het radicalisme. Dit is een verzamelnaam voor zeer diverse groepen met zeer specifieke belangen en eisen: flaminganten, democraten, de arbeidersbeweging, anti-centralisten, voorstanders van vrijhandel, anti-katholieken, enzovoorts. Zowat het enige vlak waarop deze groepen radicalen elkaar vonden was de afkeer van de traditionele partijensrijd, die immers slechts een exponent was van het belangenconflict tussen de hoogste bevolkingslagen, tussen liberalen en klerikalen, zoals dit vóór 1848 het geval was. Met de kiescijnsverlaging was er in wezen niets veranderd in het proces van politieke machtsvorming en -hantering. Er ontstond een kloof tussen de evolutie van de politieke praxis en die van haar sociaal-economische achtergrond, meer bepaald de sociale samenstelling van het kiezerskorps. De frustraties die hieruit voortvloeiden kristalliseerden zich in het radicale eisenpakket.

Alhoewel de radicale beweging in de jaren 1857-1863 een reële bedreiging vormde voor de (liberale) machthebbers, slaagde men er toch niet in een breed „eenheidsfront” van zowel katholieke als vrijzinnige radicalen op poten te zetten*. De bestaande politieke groeperingen verstrakten hun posities met respectievelijk het ultramontanisme en het antikatholicisme, twee denkrichtingen die diametraal tegenover elkaar stonden, en als dusdanig volledig in de lijn lagen van het traditionele politieke conflict tussen

(4) Een voorbeeld van het mislukken van zo'n poging is het zogenaamde Vlaamsch Verbond; zie M. Reynebeau, „Het Vlaamsch Verbond als politiek experiment (Gent, 1861-1862)”, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, XCVI, 1981, 3, pp. 491-508.

klerikalen en antiklerikalen. Deze politieke polarisatie leidde tot een breuk in het openbare leven, waardoor de introductie van het radicale conflict-model onmogelijk werd gemaakt, omdat dit model het oude conflict volledig negeerde.

De nieuwe kiezers werden in deze polarisatie meegesleurd, waardoor een radicale politieke partij geen kans meer maakte. Binnenin deze radicale groep zag men ook een scheuring ontstaan langs de klerikaal-antiklerikale breuklijn. Goedschiks of kwaadschiks moesten de radicalen zich maar inschakelen in de grote partijen. Wie daarbuiten stond, wie bewust geen keuze wilde maken tussen klerikaal en liberaal, stond politiek-electoraal volledig in de marge. Wie zich in deze positie bevond, richtte zijn aandacht voortaan voornamelijk naar de niet-kiesgerechtigde massa. Politiek optreden nam voor hen in de eerste plaats de vorm aan van propagandistische, „volksopvoedende” en bewustmakende actie aan de basis. De grondslag hiervoor was al vóór 1860 gelegd geworden, toen de radicalen nauw samenwerkten met de eerste Gentse arbeidersverenigingen.

In 1869 was de liberale partij tot een gesmeerd lopende electorale machine uitgebouwd, waarbinnen een belangrijke radicale linkervleugel trachtte haar eisen aan bod te laten komen. De klerikalen werkten hard aan de uitbouw van een brede politieke en maatschappelijke organisatie, die zou uitlopen op de uitbouw van een katholieke „zuil”.

*

Dit politieke kader zou de ontwikkeling op persgebied in hoge mate determineren, meer bepaald in het licht van de wording van de kleine burgerij tot een electoraal belangrijke groep.

In het revolutiejaar 1848 zouden er in Gent een hele trits radicale bladen en blaadjes het licht zien ⁵. Dit werd mogelijk doordat in dat jaar de belasting op het krantepapier, het zogenaamse dagbladzegel, werd afgeschaft ⁶ waardoor kranten goedkoper konden verkocht worden en minder kapitaalkrachtige groepen zich ook kranten konden aanschaffen. Met de snelle liquidatie van de revolutionaire beweging van 1848 zouden ook haar persorganen vlug verdwijnen. Enkel de financieel krachtige (en op een kleinburgerlijk publiek gerichte) *De Broedermin* bleef bestaan en werd al rond 1854 een liberaal orgaan.

Een goedkopere pers maakte ook een Nederlandstalige pers mogelijk. Zoals in het hele negentiende-eeuwse Vlaanderen bestond in Gent de bijzondere culturele situatie van de tweetaligheid. Een bovenlaag van machthebbers was Franstalig, de grote meerderheid van de bevolking sprak evenwel Nederlands, of liever een Vlaams dialect, een in het publieke leven

(5) Voor de Gentse pers, zie vooral: E. Voordeckers, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse pers. Repertorium (1667-1914)*, Leuven-Parijs, 1964 (Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, Bijdrage 35).

(6) Cf. T. Luyckx, *Een halve eeuw zegelbelasting op de Belgische pers (sept. 1797 - mei 1848)*, Brussel, 1956 (Med. Kon. Vl. Ac. Wet. Lett. en Sch. K. van België, Klasse der Lett., XVIII, nr. 4). Hierin wordt vermeld dat het dagbladzegel 30 à 40 % van de kostprijs van een krant uitmaakte (p. 14).

in hoge mate gemarginaliseerde taal. Een Nederlandstalige dagbladpers behoorde vóór 1848 niet tot de mogelijkheden, vooral omdat kranten, onder meer omwille van de zegelbelasting, uitgesproken luxeproducten waren, die financieel buiten het bereik van de Nederlandstaligen bleven. In de jaren 1850 kwam hier, door het goedkoper worden van de pers, verandering in; rond 1854 werd een Nederlandstalige, zesmaal per week verschijnende krant een haalbare zaak⁷. Deze pers recruteerde zijn lezerspubliek essentieel bij de middenklasse — volksbladen in de echte zin van het woord zouden pas enkele decennia later verschijnen.

In het licht van het electorale belang van de kleine burgerij kreeg de Nederlandstalige pers een groot politiek gewicht: de kranten werden in de jaren 1850 dan ook propagandistisch belangrijk⁸. De partijen zouden daarom een grote aandacht besteden aan de perssector, temeer daar mag aangenomen worden dat de pers als het belangrijkste medium voor politieke propaganda fungeerde.

De greep van de liberale partij op de haar gunstig gezinde pers is flagrant in de jaren 1856-59⁹, precies in die jaren waarin het voor de partij zo gevaarlijke radicalisme zijn invloed liet gelden. In de redacties werden partijgetrouwe journalisten gearacheteerd, al te zelfstandige of te populaire kranten verdwenen en werden vervangen door bladen met volgzaam redacties. Zo verging het ook *De Broedermin*, die in 1859 werd vervangen door de, de partij slaafs navolgende, krant *De Stad Gent*. Tegelijk werd het Franstalige, in 1856 gestichte zusterblad van *De Broedermin*, *L'Echo des Flandres*, aan de controle van de liberale associatie onderworpen en in 1864 door de partijkrant *Le Journal de Gand* opgeslorpt. Nog altijd in 1859 verdween het zeer populaire satirische blad *Baes Kimpe*.

De klerikale partij, die steeds politiek verdeeld was gebleven tussen een conservatieve en een meer gematigde liberaal-katholieke groep, en zich in de jaren 1850-60 reorganiseerde met het radicale ultramontanisme als richtlijn¹⁰, hechtte eveneens een groot belang aan haar pers. In 1852 fuseerden de liberaal-katholieke *Journal des Flandres* en de conservatieve *Organe des Flandres* tot *Le Conservateur*. Toen dit laatste blad kort daarop na een schandaal verdween, ontstond in 1853 *Le Bien Public*, een kwalitatief hoogstaande krant, die in nauw overleg met het bisschoppelijk paleis werd geredigeerd. In 1856 werden de twee Nederlandstalige

(7) H. Gaus, *Pers, kerk en geschreven fictie. Groei problemen en conflicten in een democratiseringsproces (Gent, 1836-1860)*, Brugge, 1975 (R.U.G., Werken uitgeg. door de Fac. Lett. en Wijsbeg., 158e afl.), p. 118; H. Gaus, „Literatuur en kunst 1844-1895”, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, XII, Haarlem, 1977, p. 191 e.v.; R. Van Eenoo, „Pers 1841-1873”, in: *ibid.*, pp. 184-190.

(8) Cf. L. Huvenne, *Proeve tot typologie van de negentiende-eeuwse Gentse journalist*, Gent, 1973 (R.U.G., onuitg. lic. verh.), p. 279 e.v.

(9) Een belangrijke bron hiervoor is het dagboek van P. Voituren (Universiteitsbibliotheek Gent, Hs. 2901).

(10) Cf. E. Lamberts, *Kerk en liberalisme in het bisdom Gent (1821-1857). Bijdrage tot de studie van het liberaal-katholicisme en het ultramontanisme*, Leuven, 1972 (Univ. te Leuven, Werken op het gebied van de Gesch. en de Filol., 5de reeks, dl. 8).

katholieke kranten, *Den Vlaming* en *Het Vaderland* samengevoegd tot *Het Vlaemsche Land*, dat evenwel het blad van de plattelandsclerus zou worden. De klerikalen zouden pas eigen Vlaamse kranten voor de stad oprichten wanneer hun „zuil” voldoende uitgebouwd was, te beginnen op het niveau van de hoge bourgeoisie (met *Le Bien Public*), later gericht op de kleine burgerij, met *De Vlaemsche Leeuw* (1864), de *Godsdienstige Week van Vlaanderen* (1868) en *Het Fondsenblad* (1871), waarmee het „Werk van de Vlaemsche Katholieke Druipers” van kanunnik Verschueren van start ging, met als voornaamste exponent het eerste zogenaamde „centenblad”, *De Gentenaar* (1879).

Daartussen stonden dan de radicale bladen. Vanaf 1856 verscheen de flamingantische *Beurzen-Courant*, die evenwel wegens haar oppositie tegen het doctrinaire liberalisme en haar katholieke inspiratie al na een jaar de invloed van de algemene politieke polarisatie onderging en in de klerikale hoek terecht kwam, zoals dat trouwens ook de kleinburgerlijke en anti-doctrinaire *Le Nouvelliste de Gand* overkwam. Daarnaast waren er nog een aantal radicaal-liberale bladen, die de liberale partij tot wat meer aandacht voor radicale eisen trachtten te bewegen.

*

In dit kader wordt aan literatuur gedaan. Een aantal kenmerken van deze literatuur en van zij die haar voortbrengen, maken de invloed van dit kader zo belangrijk.

Vooreerst is er het feit dat de literatuur en, bij uitbreiding, de totaliteit van de geschreven fictie, hoofdzakelijk via de pers, in de vorm van krantefeuilletons, tot de lezer kwam¹¹.

Daarnaast is er nog de kwestie van het tweetalige Vlaanderen, de sociale gelaagdheid daarvan, en de zogenaamde Vlaamse beweging.

De Vlaamse emancipatiestrijd was tot rond 1850 een louter literaire beweging. Een Nederlandstalige literatuur was bijna per definitie een Vlaamsgezinde literatuur, zoals dat trouwens ook voor de pers gold. In de jaren na 1850 zal de Vlaamse beweging een element van de politiek-electorale strijd zijn, vooral in het kader van het radicalisme. Daarbij dient aangestipt dat de Vlaamse beweging grotendeels werd gedragen door mensen uit de kleine burgerij¹², zoals dat ook voor de literatuur het geval was. De groep Vlaamse literatoren bestond rond het midden van de 19de eeuw voor 57% uit overheidsambtenaren, waarvan bijna de helft in het onderwijs werkzaam was, 19% werkte als zelfstandige of als beoefenaar van een vrij beroep, 10% was actief in de pers, 6% in de nijverheid, waarnaast men nog 5% handwerkers telde en 3% was zonder beroep¹³. Het overwicht van de kleine burgerij is opvallend. Het aandeel van de literatoren uit de krantenwereld lag in Gent beslist hoger dan dit Vlaamse

(11) H. Gaus, *op. cit.*, p. 205.

(12) Cf. M. Reynebeau, „Nationalisme en romantische literatuur in Vlaanderen, 1830-1850”, in: *De Vlaamse Gids*, LXII-5, sept.-okt. 1978, pp. 76-85.

(13) H. Gaus, *art. cit.*, p. 198.

gemiddelde van 10 %, zeker als men rekening houdt met het aantal mensen dat slechts occasioneel voor een krant werkte.

Aan de pers en aan het geschreven en het gesproken woord in het algemeen werd een groot belang gehecht in de emancipatiestrijd¹⁴. Steeds hebben flaminganten ernaar gestreefd een eigen blad uit te geven. Ruimschoots bekend is de mislukte poging met het Brusselse dagblad *Vlaemsch België* in 1844¹⁵. In Gent was F.A. Snellaert in 1848 druk in de weer om een eigen krant te stichten, die evenwel niet van de grond kwam¹⁶. De liberale flaminganten rond Julius Vuylsteke hebben er eveneens voor geijverd over een eigen persorgaan te beschikken, tot ze er in 1868 in slaagden het een jaar vroeger opgerichte neutrale weekblad *Het Volksbelang* voor het liberalisme te annexeren¹⁷.

Het is tevens opmerkelijk welk een bloeiend amateurtheater er in Gent leefde, terwijl ook het zingen van Vlaamse liederen in koorverband druk werd beoefend¹⁸. Deze zang- en toneelverenigingen speelden een grote socialiserende rol. Daarom waren ze vaak inzet van politiek gekonkel: personen met politieke ambities trachtten er een vooraanstaande positie te verwerven, om zich, gebruik makend van de aldaar gemaakte sociale relaties, van een vast kiespubliek te verzekeren.

Daarnaast waren theater en lied zeer belangrijk als propagandamiddel: in een min of meer aangename vorm kon literair of paraliterair werk, en vooral de erin vervatte boodschap, tot een breed, zelfs analfabeet publiek gebracht worden. Niet voor niets oogstten figuren als Hippoliet Van Peene, zijn vrouw Virginie Miry, Karel Onderet of Napoleon Destanberg grote triomfen als auteur en/of acteur. Hoe invloedrijk dit toneelwerk wel was, mag blijken uit de hevige reacties ertegen vanwege de katholieke kerk, die meer bepaald vreesde dat door haar afgewezen ideeën, en vooral de Franse romantiek, via het theater ingang zouden vinden bij bredere bevolkingslagen¹⁹.

Het woord, ook literair aangewend, had niet zichzelf tot doel, ook niet de schoonheid, maar wel de meegevoerde boodschap²⁰. De siamese tweeling van ethiek en esthetiek had een ethisch waterhoofd. De verhalen moesten niet alleen mooi geschreven zijn, maar moesten tevens en vooral een positieve moraal dragen. Het was vooral om deze reden dat de „wuffte” Frans roman zo geschuwd werd. Maar niet alleen de kerk

(14) E. De Bock, *Ondergang en herstel of het begin van de „Vlaamse beweging”*, Antwerpen, 1970, p. 137.

(15) Zie hiervoor E. De Bens, *Vlaemsch België. Het eerste Vlaamsgezinde dagblad*, Brussel, 1960; H.J. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*, II, Antwerpen, 1971², pp. 80-83.

(16) A. Deprez, *Kroniek van Dr. F.A. Snellaert, 1809-1872*, Brugge, 1972, p. 93.

(17) M. Somers, „Het Volksbelang in zijn aanvangsjaar”, in: *De Vlaamse Gids*, LXI-3, mei-juni 1977, pp. 54-58; M. Reynebeau, „Hoe het Volksbelang liberaal werd”, in: *De Standaard*, 2 december 1977, p. 15.

(18) Zie bv. W. Rogghé, *Gedenkbladen*, Gent, 1898, passim.

(19) Cf. H. Gaus, *op. cit.*, pp. 150-151.

(20) *Ibid.*, pp. 136-137, 151-152; H. Gaus, *art. cit.*, pp. 199-200; M. Reynebeau, „Vlaamse letteren nog altijd dienstbaar aan het dierbare”, in: *Snoecks* 82, Gent, 1981, pp. 256-263.

zou de ethische beginselen nauw koppelen aan de esthetische, ook aan radicaal-vrijzinnigen stond de ethisch-didactische waarde van een literaire tekst voorop. In 1856 gaf de Gentse radicale studentenvereniging 't Zal Wel Gaan een literaire bundel *Noord en Zuid* uit, die omwille van zijn uitgesproken vrijzinnig en libertijns karakter prompt op de kerkelijke index van verboden boeken terecht kwam. Als de Antwerpse liberale krant *De Schelde* een recensie opneemt waarin de bundel als „literair flauw” wordt gekwalificeerd, valt Julius Vuylsteke, de leidende figuur in 't Zal Wel Gaan, heftig uit tegen de recensent in kwestie, in een brief aan zijn Antwerpse medestander Frans De Cort, waarin hij schrijft :

„Beken met mij, vriend Frans, dat men van gisteren moet geboren zijn ofwel van de verleden eeuw, om niet te voelen dat, in verzen of in proza, de gedachten op het eerste plan staan, de vorm over op het tweede; dat dit bovenal waar is in de Vlaamsche zaak die nooit vooruit zal gaan met manezangen en minneliedjes; dat de gedachte in onze eeuw en in onze zaak, den vorm medesleept en veracht...”²¹

De vorm was slechts een middel om de inhoud over te brengen²². Zo publiceerde de hoofdredacteur van *De Stad Gent*, Felix A. Boone, een „sprookje”²³, getiteld *De Tooverdrank*²⁴ waarin de coöperatieve gedachte wordt gepropageerd en in bijlage werden zelfs modelstatuten voor een samenwerkende arbeidersvereniging opgenomen. Deze propaganda paste overigens zeer goed in de bekommernis van de liberale partij, die met het promoveren van dergelijke genootschappen poogde het opkomende socialisme de wind uit de zeilen te nemen.

Dit alles laat de vraag stellen naar de totale ideologie van deze literatoren. Vlaamsgezindheid werd al aangestipt, maar dit nationalistische element kan slechts één facet van een ideologie vormen²⁵. Een ander wordt gevormd door de kleinburgerlijke waarden die, al dan niet bewust, maar fataal in het werk van deze uit de kleine burgerij afkomstige auteurs binnensluipt. Bovendien ontsnapte ook het flamingantisme, als een onderdeel van het gehele radicale pakket, niet aan de algemene politieke polarisatie. Een geprononceerde opsplitsing tussen vrijzinnigen en katholieken manifesteerde zich ook hier.

Tot rond 1850 bleef het Gentse flamingantisme gematigd-liberaal georiënteerd, ofschoon elke partij-politieke, laat staan electorale consequentie

(21) Brief van J. Vuylsteke aan F. De Cort, 10 november 1856, Archief en Museum van het Vlaams Cultuurleven, V.982B.

(22) Cf. J. Weisgerber, *Aspecten van de Vlaamse roman, 1927-1960*, Amsterdam, 1973³, p. 15.

(23) Zo betiteld in P.H. De Pillecijn, *Sociaal probleem en verhalend proza. Een sociografische literatuurstudie*, Antwerpen, 1967 (Bibl. voor Lit. Wet., II), p. 13.

(24) Gent, 1870 (Uitg. van het Willemsfonds, nr. 66).

(25) Cf. H. Carr, *Nationalism and after*, New York, 1945; H. Kohn, „Nationalism”, in D.L. Silis, *International Encyclopaedia of Social Sciences*, IX, s.l., 1968, p. 63.

daarvan werd geweerd²⁶. Toen in het voorjaar van 1846 in Gent het fameuze Vlaamsch Gezelschap werd opgericht, werd al in de uitnodiging voor de stichtingsvergadering gevraagd „dat men de gesprekken niet uitbreide tot politieke of andere onderwerpen, vreemd aen het doel des Vlaamschen Gezelschaps”²⁷.

In het revolutiejaar 1848 schaarde de Vlaamse beweging zich ondubbelzinnig achter de Belgische driekleur, tégen de revolutionaire republiek, tégen het gevreesde Franse annexionisme²⁸. Langzaamaan kreeg een belangrijke fractie van het flamingantisme toch een meer linkse, liberale, zelfs sociale inslag, onder meer onder impuls van *De Broedermin*, die als enige krant de Vlaamse eisen inzake de vernederlandsing van het openbare leven consequent verdedigde en deze als een onderdeel van de sociale problematiek beschouwde²⁹. De verbinding tussen het radicalisme en de ontluikende Gentse arbeidersbeweging werd trouwens via het flamingantisme tot stand gebracht, met figuren als Emiel Moyson, Karel F. Van Acker, F.A. Snellaert, en anderen.

In de tweede helft van de jaren 1850 kwam, parallel hiermee, een nieuwe generatie radicalen op het voorplan, die Vlaamsgezindheid verbond met democratisering en meer sociale rechtvaardigheid, maar vaak ook met vrijzinnigheid en progressief liberalisme. Het reeds aangehaalde studentengenootschap 't Zal Wel Gaan speelde in dit proces een belangrijke rol. Rond 1860 was de radicale beweging steeds meer naar de oprichting van een eigen progressieve partij aan het toegroeien, maar een belangrijke fractie ervan meende dat de strijd tegen het klerikalisme er een even belangrijk element van moest zijn. Sominge radicalen zochten naar een aansluiting bij de liberale partij, in de hoop deze te kunnen winnen voor het radicalisme, i.c. het flamingantisme. Voor hen was het immers een onlosmakelijk onderdeel van „het ware liberalisme”, of, zoals Julius Vuylsteke zou zeggen : „Klauwaard én Geus”.

De andere radicalen wilden de eigen radicale identiteit zelf politiek gestalte geven. Deze groep, met figuren als de geneesheer F.A. Snellaert en de advocaat Pieter De Baets, stonden echter volledig geïsoleerd en verzeilden vlug, willens nillens, in de klerikale hoek, zoals De Baets, die katholiek volksvertegenwoordiger zou worden.

De liberale partij gaf de radicale liberalen haar volle steun in hun strijd tegen de „onafhankelijke” radicalen, maar bleef zelf doof voor de eisen van haar radicale linkervleugel. Figuren als Willem Rogghé, Napoleon Destanberg, Felix A. Boone, Jacob F.J. Heremans en anderen zouden

(26) W. Rogghé, *op. cit.*, p. 33.

(27) Geciteerd bij *Ibid.*, pp. 32-33.

(28) Zie M. De Vroede, „De Vlaamsche reacties op de Februari-omwenteling van 1848”, in: *Nieuw Vlaamsch Tijdschrift*, I, 1946-1947, pp. 910-927; W. Rogghé, *op. cit.*, pp. 63-75; H.J. Elias, *op. cit.*, II, pp. 212-220; A. Deprez, *op. cit.*, pp. 91-94.

(29) A.W. Willemsen, *De Vlaamse beweging. I. Van 1830 tot 1914*, Hasselt, 1974 (*Twintig eeuwen Vlaanderen*, IV), p. 93; L. Wils, „De verhouding tussen Vlaamse beweging en arbeidersbeweging in Gent”, in: *Verslagen en Mededelingen van de Leiegouw*, XIV, 1972, p. 199 e.v.; A. Deprez, *op. cit.*, p. 113.

zich in dit proces van het annexeren van de Vlaamse beweging voor het liberalisme zeer verdienstelijk maken. Een belangrijk deel van de flaminganten werd aldus in het vaarwater van de liberale partij gedraineerd, iets waarvoor zij op het politieke vlak bitter weinig voor terugkregen.

De pers, waarin de Rogghés c.s. zeer actief waren, speelde hierin een grote rol. De literatuur ook, onder meer via de letterkundige, toneel- en zangverenigingen, zowel op het vlak van de vorming van sociale relaties als door de ideologische geladenheid van het voortgebrachte werk.

Het is niet in dit bestek bemeten om dieper in te gaan op het strikt-inhoudelijke aspect van die literatuur, aangezien het hier in essentie om het kader van de literaire bedrijvigheid te doen is. Het spreekt evenwel vanzelf dat het aansnijden van bepaalde thema's als een daad van engagement kon geïnterpreteerd worden. Het schrijven en lezen van (romantische) literatuur werd bijvoorbeeld door de kerk lange tijd principieel ten zeerste afgekeurd³⁰. Zo zou het nuttig zijn na te gaan wat de precieze veranderingen waren, op het literaire vlak, bij de overgang van romantiek naar realisme, wat eveneens in de hier beschouwde periode het geval was³¹.

*

In de verklaring van dit hele proces kan de betekenis van de sociale situering van de betrokkenen als kleine burgers moeilijk onderschat worden. Men staat immers voor de wel zeer uitzonderlijke situatie waarin krantenlezers, journalisten, literatoren, lezers van literatuur en nieuwe kiezers tot dezelfde maatschappelijke laag behoorden. Politiek, pers en literatuur kunnen aldus worden ingeschakeld in het brede geheel van de emancipatieprocessen van deze sociale groep op politiek, sociaal en cultureel vlak.

Rond het midden van de 19de eeuw begon, op het hoogste niveau, de machtsstrijd tussen industriële hoge burgerij en grondadel zijn beslag te krijgen in het voordeel van de eerste groep³². In de steden ontwikkelde zich aan de sociale basis een uitgebreid ambachtelijk en industrieel proletariaat, dat in Gent zowat de helft van de bevolking omvatte, en waarvan het streven naar ontvoogding zijn uitdrukking vond in het ontstaan van de eerste arbeidersorganisaties en het optreden ervan in stakingen en andere acties.

Daartussen stond de kleine middenklasse, een groep in opkomst. De complexer wordende sociale relaties en de arbeidsverdeling als gevolg van de industrialisering, leidden immers tot de interpolatie van een tussenliggende klasse tussen proletariaat en topgroep³³. Dit nam evenwel niet weg

(30) H. Gaus, *op. cit.*, pp. 85-157

(31) Cf. B. Brouwers, *Literatuur en revolutie. II. De Vlaamse revolutie van 1848*, Meppel, 1971, p. 248; H. Gaus, *art. cit.*, p. 100.

(32) Zie J. Dhondt, „De politieke groei in België tussen 1789 en 1856”, in: J. Dhondt, *Machten en mensen. De belangrijkste studies over de geschiedenis van de 19e en 20e eeuw*, Gent, 1976, pp. 539-558; E. Witte en J. Craeybeckx, *Politieke geschiedenis van België sinds 1830. Spanningen in een burgerlijke democratie*, Antwerpen, 1981, pp. 31-37.

(33) K.H. Silvert, *Expectant peoples. Nationalism and development*, New York, 1963, p. 440.

dat de politieke en sociaal-economische macht nog grotendeels in de handen van de hoogste klassen bleef, terwijl de grote massa armen en behoeftigen een al dan niet reëel, maar in elk geval sinds de gebeurtenissen van 1848 ten zeerste gevreesd machtspotentieel werd toegeschreven. Het flamingantisme bood zo een mogelijkheid een verticale binding tot stand te brengen, waarbij de kleine burgerij zich, via het gebruik van de volkstaal in de literatuur, kon opwerpen als de culturele leiders van het volk. De cultuur was de enige sector waar die kleine burgerij zich immers als een elite kon manifesteren. Vooral moet met het middenklassekarakter rekening worden gehouden op het sociaal-psychologische vlak, met name met de rol van de kleine burgerij als tussenschakel en imitator, vooral van hoog naar laag op de sociale ladder³⁴. Ze richtte zich naar de normen, zeden en gedragsregels van de hogere klassen³⁵.

Wat zij niet overnamen, was de taal, het Frans, toch een sociaal herkenningsteken bij uitstek, maar gezien het algemeen conformistische karakter van de ideologie van deze culturele elite, kon dit teken van „verzet” moeilijk ook als dusdanig worden aanzien. Bovendien ging het hier ongetwijfeld slechts om een kleine minderheid van de kleine burgerij, die zich immers in meerderheid tot de tweetaligheid had gericht, waarbij het gebruik van het Frans een bijzonder geschikt middel tot sociale promotie was. De kranten *L'Echo des Flandres* en *Le Nouvelliste de Gand* waren bijvoorbeeld ontegensprekelijk voor Franssprekende Vlamingen geschreven. *L'Echo* verklaarde :

„(...) on a trop oublié que la langue flamande est avant tout notre langue maternelle, que le français n'est qu'une langue adoptive, et que s'il y a nécessité de ne pas ignorer celle-ci, il est indispensable de connaître celle-là”³⁶.

In het verlengde van de al aangehaalde Vlaamsgezindheid moet ook het gebruik van het Nederlands in journalistiek en literatuur gezien worden, meer bepaald als een middel om ideologische normen van de bovenste naar de lagere sociale lagen door te geven. De literatuur was immers, zoals al aangestipt, essentieel ethisch-didactisch van aard, de journalistiek propagandistisch. Een parallel op het politiek-organisatorische vlak vindt men in de uitgesproken liberalisering van de Vlaamsgezinde verenigingen in de jaren 1860 (Willemsfonds, De Tael is Gansch het Volk, Van Crombrughe's Genootschap, Het Vlaamsche Volk), ligt trouwens in dezelfde lijn. Deze dienst aan de (liberale) machthebbers, vaak ook hun broodheren, werd aan de literator en de journalist vergoed in de vorm van een sociale promotie³⁷, een opname in de kring van de bovenlaag, van de politieke leiders, wat in sommige gevallen zelfs leidde tot de beloning met een

(34) H. Lefebvre, „Psychologie van de sociale klassen”, in: G. Gurvitch, *Handboek van de sociologie*, IV, Utrecht-Antwerpen, 1968 (Aula 364), pp. 250-252.

(35) Voor een verklaring, zie H. Gaus, *art. cit.*, pp. 197-198.

(36) *L'Echo des Flandres*, 20 maart 1856, p. 1, geciteerd bij E. Voordeckers, *op. cit.*, pp. 161-162, n. 3.

(37) Voor de journalistiek, zie vooral L. Huvenne, *op. cit.*, pp. 294-295, 298-304.

politiek mandaat, zoals dat het geval was met J.F.J. Heremans, Julius O. De Vigne, Gustave Rolin-Jacquemyns, Julius Vuylsteke en anderen. Anderen kregen posities met sociaal aanzien of gingen er financieel goed op vooruit, zoals Willem Rogghé.

Een laatste beschouwing kan in dit verband nog worden gemaakt over het liberale overwicht. Het kan hier niet de plaats zijn diep in te gaan op het waarom van de liberale overwinning in „de slag” om de nieuwe kiezers. Het is anderzijds wel opvallend dat de klerikalen zich zowel op literair, als op journalistiek vlak weinig hebben ingelaten met de kleine burgerij. Wel hebben ze hevig gefulmineerd tegen de „slechte” boeken, maar zijn ze zich bijvoorbeeld pas naar het einde van de jaren 1860 toe intensief om de uitbouw van een eigen Nederlandstalige pers gaan bekommeren. Dit is een parallel met de ontwikkeling van de gehele kerkelijke structuur, die een trapsgewijs verloop kende³⁸. Na 1850 was de aandacht van het bisdom vooral gericht op het winnen van de hogere burgerij, die zich met het kerkelijke systeem engageerde in ruil voor financiële steun. Rond 1870 zou het bisdom belangstelling beginnen krijgen voor de middelegroepen. Waar de liberalen toen al intens bezig waren met pogingen om de arbeidersmassa in paternalistische werkliedenbonden te verenigen, vooral onder impuls van gemeenteraadslid en hoogleraar François Laurent³⁹, zou dit, wat de kerk betrof, pas rond het einde van de eeuw gebeuren, rond de invoering van het algemeen stemrecht.

*

Dit alles lijkt een relevant kader te zijn voor een beoordeling en appreciatie van de negentiende-eeuwse literatuur in Vlaanderen. De literatuur bleek toen nauw ingebed in de brede politieke en sociale realiteit. De rol van de pers hierin is bijzonder belangrijk als medium van literatuur en politiek, een medium dat, althans voor die periode, zeer nauwkeurig te duiden is in zijn politiek-ideologische en sociale context.

Hendrik Conscience, waarvan sprake in de aanhef, was geen Gentenaar, maar zijn uitspraak zou evengoed die van een Gentse literator kunnen geweest zijn. De polarisering van het openbare leven, ingeschakeld in een breder proces van sociaal-economische ontwikkelingen, bepaalde het dwingende kader waarin aan literatuur werd gedaan en moest gedaan worden. Dat deze beperking van de gedragsopties een op sociale status, persoonlijk succes en het daaraan verbonden financiële gewin beluste schrijver, zoals Conscience, ongelukkig stemde, wordt dan ook begrijpelijk.

(38) Zie J. Art, *Kerkelijke structuur en pastorale werking in het bisdom Gent tussen 1830 en 1914*, Heule, 1977 (*Standen en Landen*, LXXI); J. Art, „Van 'klerikalisme' naar 'katholieke zuil' of van 'régime clérical' naar 'CVP-staat'. Een benadering van het Vlaams georganiseerd katholicisme in de Nieuwste Tijd”, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XIII, 1982, 1, pp. 1-22.

(39) M. Reynebeau, *De Gentse universiteit als katalysator in het politieke groei-proces (1846-1870)*, Gent, 1979 (Uit het verleden van de R.U.G., nr. 10), pp. 74-86.